

לקראת סערה גדולה? התמודדות עם נגיף הקורונה במזרח התיכון

איתי ברון ושרה פוייר

נגיף הקורונה מתפשט ברחבי המזרח התיכון ומחייב את משטרי האזור להיערך לאפשרות של קריסת המערכות השלטוניות. הנגיף פוגע באזור הנאנק תחת עולן של מלחמות, תסיסה חברתית, מצוקות כלכליות חריפות קשות וסכסוכי זהות. נתוני התפשטות המגפה במדינות האזור אינם ברורים עקב מיעוט בדיקות, קשיי תפקוד ומדיניות הסתרה, אך מספר הנדבקים במדינות השונות גדול, כנראה משמעותית, מזה המפורסם. כל המשטרים מנסים להתמודד עם האתגר, נערכים למאבק במגפה ולפי שעה נראה שהם זוכים לתמיכה מהציבורים המודעים לאיום. עם זאת, האזור עלול לסבול מהתפרצות רחבת היקף של הנגיף בשל הצפיפות הגדולה בחלק מהערים ומיליוני הפליטים והעקורים שבמרחב. ההתפרצות עלולה לגרום משבר הומניטרי נרחב, להעמיק את בעיות היסוד שבאזור, ובנסיבות מסוימות אף לגרום לכאוס שאיתו יתקשו המשטרים להתמודד. ישראל עלולה להידרש להתמודד עם המצב בגבולותיה – בעיקר מול הרשות הפלסטינית ורצועת עזה.

משבר הקורונה נמצא בראשיתו והנתונים לגבי התפרצות הנגיף במזרח התיכון וצפון אפריקה מועטים וחלקיים מאוד. הנתונים שלהלן נלקחו מדיווחים של המדינות וממקורות נוספים, והם נכונים ל-25 במארס. יש לשער שבכל המדינות מספר הנדבקים גבוה בהרבה מהמדווח. עניין זה קשור במיעוט בדיקות, בקשיי שליטה ובמדיניות הסתרה מכוונת.

מלחמה בימי קורונה

בסוריה (אוכלוסייה של 17 מיליון), משטרו של בשאר אל-אסד דיווח על המקרה הראשון, והיחיד לטענתו, של קורונה רק ב-22 במארס, לאחר שבועות שבהם הכחיש בנחרצות את נוכחות הנגיף במדינה. על פי ההערכות, מספר הנדבקים המשוער בסוריה הינו 2,500, שרובם חלו כתוצאה ממגע עם איראנים ששבו לסוריה בשבועות האחרונים להשתלב בלחימה באדליב ובמזרח המדינה. המשטר דחה את הבחירות לפרלמנט שנקבעו ל-13 באפריל, סגר חלקית את הגבולות (אם כי טיסות מאיראן נמשכות), סגר בתי ספר, אסר עליה לרגל לאתרים קדושים וביטל את תפילות יום השישי במסגדים. מאז 24 במארס המשטר אף הטיל עוצר על הערים בין השעות 00:00-18:00.

בתימן (אוכלוסייה של 29 מיליון), מתעקשים גורמים רשמיים משני הצדדים הלוחמים שהנגיף טרם הגיע למדינה, שכ-15 מיליון מתושביה מתמודדים עם רעב עוד טרם פרוץ מגפת הקורונה וכ-70 אחוזים מהאוכלוסייה חסרה גישה לשירותי בריאות בסיסיים. עם זאת, הן הממשלה שזכתה להכרה בינלאומית והן המורדים החות'ים החותרים להפילה, הודיעו על השעיית הטיסות, סגירת בתי הספר והקמת אזורי הסגר.

בלוב (אוכלוסייה של 6 מיליון) המפוצלת, הוצהר רשמית על מקרה הידבקות אחד, אך הממשלה הרשמית שבטריפולי השעתה טיסות, סגרה מעברי גבול, ביטלה אירועי ספורט וחתונות, וכן סגרה

בתי קפה ובתי ספר ואסרה על תפילה במסגדים. גם הממשלה במזרח המדינה (הלא מוכרת) של חליפה חפת'ר, הטילה עוצר לילי והודיעה שתסגור את הגבולות עם צ'אד, ניז'ר, אלג'יריה וסודן. למרות הצהרות ממדינות מערביות ומדינות ערב שקראו לצדדים היריבים לעצור את פעולות האיבה על מנת להילחם בנגיף, נראה כי נמשכים העימותים בטרופולי ובסביבתה.

מחאות בהמתנה

איראן (אוכלוסייה של 83 מיליון) היא המדינה שנפגעה במידה הקשה ביותר באזור. הדיווח הרשמי הוא לגבי כ-25,000 נדבקים וקרוב ל-1,800 מקרי מוות, אך סביר להניח כי יש פער משמעותי בין הנתונים הרשמיים לבין נתוני האמת. על הממשלה נמתחה ביקורת פנימית נרחבת בגין חוסר השקיפות בפרסום הסיכונים הכרוכים בהתפשטות הנגיף. היא השעתה את תפילות יום השישי שלושה שבועות ברציפות, אך רק בשבוע שעבר סגרה מקומות תפילה ואתרים קדושים, וב-18 במארס, העיתונות דיווחה כי עדיין השווקים בטהראן הומי אדם. הממשלה פנתה לקרן המטבע הבינלאומית בבקשה להלוואת חירום בסך 5 מיליארד דולר כדי לסייע במאבק בנגיף, בהאשימה את הסנקציות האמריקאיות בפגיעה ביכולתה לבלום את המגפה.

טביעת הרגל האזורית של איראן נקשרה גם להתפרצות הקורונה בלבנון (אוכלוסייה של 6 מיליון), שם התגלה המקרה המדווח הראשון בפברואר, ויוחס לביקור של משלחת איראנית רמת דרג במדינה. המספר הרשמי של הנדבקים עלה למעל 300 (דווח על 4 מקרי מוות). הממשלה הכריזה על "מצב חירום רפואי" וסגרה בתי ספר, אוניברסיטאות ושדות תעופה (למעט התרה של טיסות המחזירות אזרחים). סופרמרקטים ובתי מרקחת נותרו פתוחים, אך הבנקים נסגרו - צעד שזרע בהלה נרחבת לאור המצב הפיסקלי הרעוע במדינה.

בעיראק (אוכלוסייה של 39 מיליון), נאלצו פעילים המובילים הפגנות נגד הממשלה מאז אוקטובר האחרון להשעות את המחאה, עקב מספר הנדבקים המדווחים (316 חולים, לצד 27 מקרי מוות). שדות התעופה סגורים, בבגדאד הוטל עוצר, ומספר מחוזות הטילו הסגר. נגיף הקורונה הגיע לעיראק בעייתי בעייתי מבחינה פוליטית של מינוי ראש הממשלה החדש עדנאן אל-זורפי (שעדיין לא אושר). אל-זורפי מתמודד עם התנגדות ממיליציות הנתמכות על ידי איראן, שחלקן ביצע באחרונה מתקפות ירי טילים ורקטות על כוחות אמריקנים וכוחות הקואליציה השוהים בבסיסים צבאיים מחוץ לבגדאד. פיגועים אלה גררו תקיפות תגמול אמריקאיות והעלו את הסיכוי להסלמה בין ארצות הברית לאיראן על אדמת עיראק. בינתיים, עיראק סגרה את גבולותיה בפני איראנים, אך ממשיכה לאפשר לאזרחים עיראקים לחזור לביתם, למרות חשש רב שהם ככל הנראה נגועים בנגיף.

באלג'יריה (אוכלוסייה של 41 מיליון), שם תציין בקרוב תנועת המחאה הנרחבת שנה לפעולתה, הממשלה אסרה על הפגנות פומביות, סגרה מסגדים, ביטלה טיסות לאירופה וממנה והודיעה על השעיה צפויה של טיסות פנים. המדינה דיווחה על 264 נדבקים ו-19 מקרי מוות.

בסודן (אוכלוסייה של 40 מיליון), הנתונים הרשמיים לגבי המחלה נמוכים הרבה יותר, אך גם הממשלה שם סגרה בתי ספר ומוסדות דת, השביתה שדות תעופה, הטילה סגר ימי ויבשתי על הגבולות ועל פי הדיווחים החלה בהכנת מרכזי בידוד לחולים בסמוך לגבול עם מצרים.

השקט שלפני הסערה?

ברשות הפלסטינית וברצועת עזה מנסים לחקות את אופן התמודדותה של ישראל עם התפרצות הנגיף, והרשויות מטילות הגבלות חמורות במיוחד בניסיון להכלת המגפה.

בשטחי הרשות הפלסטינית (אוכלוסייה של 2.5 מיליון) דווח על 60 נדבקים. מרבית הנדבקים מתגוררים בבית לחם ובסביבתה, שם היה מוקד ההתפרצות. הרשות הפלסטינית מיישמת בימים אלה הסגר מלא והתיאום בין ישראל לרשות הפלסטינית נמשך, כולל מתן אישורי עבודה בישראל בתנאי ויזארו ללון בישראל למשך חודשיים. הדיווחים עד כה מצביעים על מספר של כ-50,000 פועלים פלסטינים שניצלו אפשרות זו. ישראל גם סיפקה כמה אלפי ערכות בדיקת קורונה לרשות הפלסטינית. ללא שליטה אפקטיבית של הרשות במצב, התפרצות נגיף הקורונה ברשות עלולה לזלוג לישראל. החמרת המגבלות על המעברים בין ישראל לשטחי הרשות (מניעת כניסה של עובדים פלסטינים והעברת סחורות), שתמשך מעל חודשיים, עלולה ליצור משבר כלכלי חמור שיגרור לקריסתה הכלכלית של הרשות הפלסטינית ולכאוס חמור בגדה המערבית.

השקט היחסי מול רצועת עזה (אוכלוסייה של 2 מיליון) בשבועות האחרונים נובע מהתמקדות חמאס בניסיון למנוע את פרוץ המגפה ומההקלות הנרחבות שנקטה ישראל. בעזה דווח עד כה על 2 חולים. חמאס סגר את בתי הספר, פתח מתקני בידוד מאולתרים, וחייב את החוזרים לרצועה דרך מעברי רפיח וארז להיכנס לבידוד של 14 יום. ישראל סייעה להעברת 500 ערכות בדיקה לרשויות בעזה. צמצום בהקלות או בהיקף שיתופי הפעולה בתחום המאבק במגפה, עלול להביא לסיום השקט הביטחוני ולהגביר את הסבירות לאירועי הסלמה ולחידוש המהומות על גדר הרצועה.

במצרים (אוכלוסייה של 100 מיליון), הממשלה דיווחה על כ-402 נדבקים ו-20 מקרי מוות (בהם שני גנרלים), אולם בכלי תקשורת בינלאומיים דווח כי היקפה של התפשטות הנגיף נרחב הרבה יותר – טענה שהוכחה על ידי המשטר המצרי והובילה אותו לשלול אישורים של כמה עיתונאים מערביים במדינה. הממשלה סגרה בתי ספר, אוניברסיטאות ואתרי תיירות, הנהיגה עוצר לילי, צמצמה את העבודה במגזר הציבורי, סגרה מועדוני לילה ובתי קולנוע, השעתה תפילות במסגדים והטילה הסגר על עובדים בענף התיירות.

בירדן (אוכלוסייה של 10 מיליון) דווח רשמית על 154 נדבקים, אך לא על מקרי מוות, והמשטר נקט גישה אגרסיבית יחסית לבלימת הנגיף לאחר שלא כל הציבור שעה להמלצה להישאר בבית. הוכרז על מצב חירום והממשלה הטילה הסגר, סגרה את כל משרדי הממשלה, משרדי חברות, וחנויות למעט לממכר מזון ותרופות, סגרה את מעברי הגבול הימיים והיבשתיים, השעתה את כל הטיסות ואסרה על כל פעילות דתית חברתית וקהילתית. דווח כי כמה מאות ירדנים נעצרו עקב הפרת העוצר, והממשלה הפכה 34 מלונות לבתי חולים מאולתרים.

טורקיה (אוכלוסייה של 83 מיליון) הכירה רשמית בהתפרצות מאוחר יחסית, והודיעה על הנדבק הראשון רק ב-11 במארס. ב-25 במארס עמד המספר הזה על 1,872, עם 44 מקרי מוות מדווחים. הממשלה סגרה בתי ספר ואוניברסיטאות, הגבילה את פעילות המסגדים לתפילה אישית, והשעתה טיסות ממעל ארבעים ושש מדינות, אם כי הותירה את הטיסות מקטאר. חברת התעופה טורקיש איירליינס הודיעה שהחל מ-27 במארס תטוס רק לחמישה יעדים: הונג קונג, מוסקבה, וושינגטון,

ניו יורק ואדיס אבבה. בנאום שנשא ב-18 במאָרס, קרא נשיא טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן לאזרחים להישאר בבתים במשך שלושה שבועות, וזמן קצר לאחר מכן הודיע שר הפנים על עוצר לאנשים מעל גיל 65 ולסובלים ממצב בריאותי כרוני.

במרוקו (אוכלוסייה של 32 מיליון) ובתוניסיה (אוכלוסייה של 12 מיליון) דווח על 284 נדבקים ו-9 מקרי מוות ביחד. שתי המדינות עשו מאמצים לאפשר טיסות ולהחזיר תיירים למדינות מוצאם, ושתייהן סגרו מסגדים, בתי קפה, בתי ספר ואוניברסיטאות. במרוקו הצהירו הרשויות על מצב חירום, ואנשי צבא מסיירים ברחובות כדי להבטיח שאנשים יישארו בבתים. בתוניסיה הממשלה הטילה עוצר והסגר ארצי.

ברחבי שש המדינות החברות במועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ – ערב הסעודית, בחריין, קטאר, כווייט, איחוד האמירויות ועומאן – הוכרז על מקרה מוות אחד ודווח על יותר מ-2,100 נדבקים ו-6 מתים. נראה כי המדינה שנפגעה במידה החמורה ביותר היא קטאר, שבה נרשמו כ-526 נדבקים באוכלוסייה המונה 2.8 מיליון נפש (85 אחוזים מהם עובדים זרים). כל הממשלות השביתו טיסות בדרגות שונות, סגרו בתי ספר ומסגדים, הגבילו את העבודה במגזר הציבורי והפרטי והטילו הסגרים. בערב הסעודית (אוכלוסייה של 34 מיליון), שם דווח על 767 נדבקים, המשטר מיהר לאטום את קטיף - אזור עשיר בנפט במזרח המדינה, המתאפיין ברוב שיעי, בניסיון לבלום את הקפיצה הצפויה במספר הנדבקים בקרב האזרחים שחזרו מהעיר הקדושה קום שבאיראן.

השלכות לישראל – הערכה ראשונית

כל ניסיון להעריך את ההשלכות של מגפת הקורונה במזרח התיכון נתקל באי-וודאות גדולה הקשורה במאפייני התפרצות הנגיף במדינות השונות – כיום ובעתיד. עם זאת, כבר בשלב זה ניתן להצביע על כמה נושאים המחייבים תשומת לב בישראל:

1. המזרח התיכון עלול להוות כר נוח להתפרצות חמורה של הנגיף בשל הצפיפות הגדולה בחלק מהערים ומיליוני הפליטים והעקורים שבמרחב. ההתפרצות יכולה להוביל למשבר הומניטארי נרחב ולהעמיק את בעיות היסוד המאיימות על יציבות המשטרים. עם זאת, נראה כי האתגר העיקרי למשטרים הוא האפשרות לקריסת מערכות וליצירת כאוס ולא ממחאות המוניות של ציבורים.
2. ערב ההתפרצות, ניתן היה למקם את מדינות האזור על פני רצף של יציבות, הנע מאלה המצויות בעיצומה של מלחמה, דרך אלה החוות תסיסה חברתית והפגנות המוניות, וכלה במדינות שנהנות משלווה יחסית, אם כי שברירית. סביר להניח, שפגיעותן החברתית והכלכלית של מדינות למגפת הקורונה תשקף את מצבן ויציבותן. עם זאת, התפרצות הנגיף יכולה לערער גם את יציבותן של המדינות שעד עתה הפגינו יציבות יחסית. זאת, לנוכח גודל האתגר וקשיי התפקוד המאפיינים את כל המערכות השלטוניות על רקע בעיות היסוד של האזור.
3. תגובתן של מדינות שבשטחן מתחוללת מלחמה (לוב, תימן ובמידה פחותה גם סוריה) היא המוגבלת ביותר והשקופה פחות. למרות אמצעי הבלימה שעליהם הודיעו הרשויות, המחיר בנפש במדינות אלה עלול להיות חמור יותר. הדבר נכון גם לגבי מדינות שבהן ריכוז גבוה של פליטים, כמו לבנון וירדן.

4. במדינות שחוו תנועות מחאה המוניות בשנה האחרונה, הגעת נגיף הקורונה העמידה את המפגינים בפני דילמה, שכן ההתקהלות בקבוצות גדולות הפכה לסיכון בריאותי. בשבועות

האחרונים, מרבית ההפגנות התפוגגו והממשלות נהנות מהפוגה זמנית. לפי שעה אף נראה שרוב הציבור מעניק תמיכה לצעדי המשטרים, הנתפסים ככאלו שיסייעו להתמודדות עם המשבר. אם יצליחו להתמודד עם האתגר – המשטרים עשויים לצאת מהמשבר מחוזקים יותר.

5. במדינות הנותרות, היציבות היחסית ככל הנראה מסייעת להתמודד באופן טוב יותר עם ההתפרצות. ובכל זאת, בחלק מהמקרים היציבות היא שברירית מלכתחילה, ואפילו מדינות יציבות יחסית כמו טורקיה ומרוקו, חשופות יותר לזעזועים הכלכליים בשווקים הבינלאומיים בשל השתלבותן בכלכלה העולמית.

התפרצות חמורה של הקורונה ברחבי המזרח התיכון עלולה אפוא לחייב את ישראל להתמודד עם קריסת המערכות השלטוניות במדינות השונות, בדגש על המתרחש במרחבים הסמוכים לגבולותיה ובעיקר ברשות הפלסטינית וברצועת עזה (בשני האזורים אפשר שיווצרו נסיבות שידחפו חולים, או אזרחים שיימלטו, לנסות ולהגיע לשטח ישראל). עם זאת, המשבר עשוי לייצר גם הזדמנויות לישראל, שיכולה להציע סיוע לשכנותיה ולגורמים אחרים באזור. משום כך, חשוב שישראל תקדם את שיתוף הפעולה עם הרשות הפלסטינית והמדינות שעמן יש לה הסכמי שלום - מצרים וירדן - תוך שיתוף בידע רפואי, אספקת ציוד ואמצעים רפואיים, ובתאום משטר הגבול והתנועה במעברים.

עודד ערן, יואל גוזנסקי, גליה לינדנשטראוס, אורנה מזרחי, קובי מיכאל, יוחנן צורף, כרמית ולנסי, אופיר וינטר, ארי הייסטין, ונועה שוסטרמן סייעו בהכנת המאמר.